ADAPAZARI

Marmara bölgesinde Sakarya ilinin merkezi olan şehir.

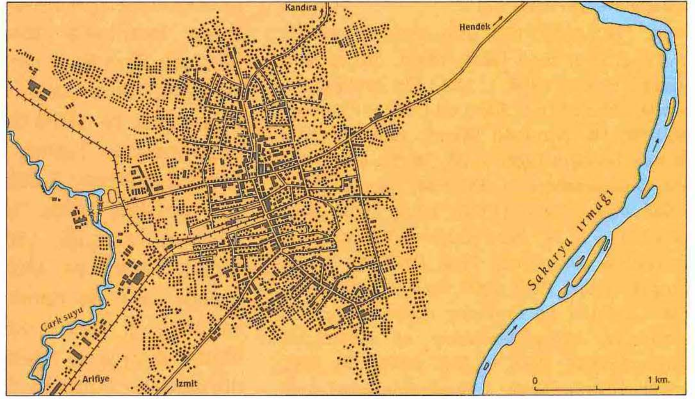
Adapazarı ovası (Akova) adı verilen düz ve alüvyonlu bir ovanın ortasında, deniz seviyesinden 31 m. yükseklikte kurulmuştur. Marmara bölgesinin İstanbul, Bursa ve İzmit'ten sonra dördüncü büyük şehridir.

Yakın çevresinde Nikomedia (İzmit) ve Prusias (Üskübü, daha yeni adı Konuralp) gibi önemli Eskiçağ şehirleri bulunmasına rağmen, Adapazarı geçmişi eskiye inmeyen yeni bir şehirdir. İstanbul'u Kuzey Anadolu'nun çeşitli merkezlerine bağlayan önemli bir yol buradan geçtiği halde, bu noktada son zamanlara kadar bir şehrin kurulmamış olmasının bazı coğrafî sebepleri vardır. Bunlar arasında, bu ovada güneyden kuzeye doğru akan Sakarya nehri ile kollarının düzensiz akışlı olmaları, sık sık yatak değiştirmeleri, ovanın büyük kısmının orman ve çalılıklarla kaplı bulunması gibi sebepler sayılabilir. Ovanın batısında, günümüzde Beşköprü adı verilen ve Jüstinyen tarafından yaptırılmış bulunan köprünün (Pentogephyria) altından bugün önemli bir suyun geçmeyişi de bu ovada akarsu yataklarının sık sık yer değiştirdiğini gösteren bir delildir.

Ovaya gelip yerleşme Osmanlılar döneminde başlamış ve yerleşenler yer yer orman örtüsünü açarak verimli toprakları işlemeye koyulmuşlardır. Bu arada Adapazarı da XVI. yüzyılda bir köy olarak kurulmuştur. Ada veya Adaköy adı verilen bu köy, bir sonraki yüzyılda çevre için bir alışveriş merkezi yani pazar yeri olarak seçilmiş ve daha sonraki yüzyıllarda "Ada pazarı" denmeye başlanmıştır. Bu adın ikinci kelimesi, yerleşmenin önceleri bir pazar yeri olarak kurulduğunu, adının ilk kısmı ise bu pazarın kuruluş yerini ifade eder. Pazar yerine doğudan gelenler Sakarya'yı, batıdan gelenler ise Çark suyunu aşmak mecburiyetinde kaldığından, pazar yerinin sularla çevrili bir intiba uyandırması buraya "ada" adının yakıştırılmasına sebep olmuştur. Bu pazar yeri olma durumu, burayı XIX. yüzyıla doğru bir ticarî merkez haline getirmeye başlamıştı. Ova iyi işlendikçe nüfus artmış ve bunun sonucunda Adapazarı, İzmit sancağına bağlı bir kaza merkezi durumuna getirilmiştir (1852). 1869'da da belediye teşkilâtı kurulmuştur. Bütün bunlar Adapazarı'na ticarî merkez olma özelliği yanında idarî fonksiyon da kazandırmış ve gelişmesini hızlandırmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Adapazarı gerek nüfusu gerekse kapladığı alan itibariyle kasaba görünümünü almıştı. Yüzyılın sonunda da Haydarpaşa-Ankara demiryolunun 133. kilometresinde bulunan Arifiye'den ayrılan 9 km.lik bir hattın 1899'da Adapazarı'na ulaşması, gelişmesini daha çok hızlandırmıştır. Ayrıca, İzmit-Geyve-Göynük üzerinden Ankara'ya giden karayolunun terkedilerek bu yolun Adapazarı'ndan geçmesi de bu gelişme hızını artırmıştır. Geçen asrın ikinci yarısında Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin buraya yerleştirilmeleri, nüfusun artmasında önemli rol oynamıştır.

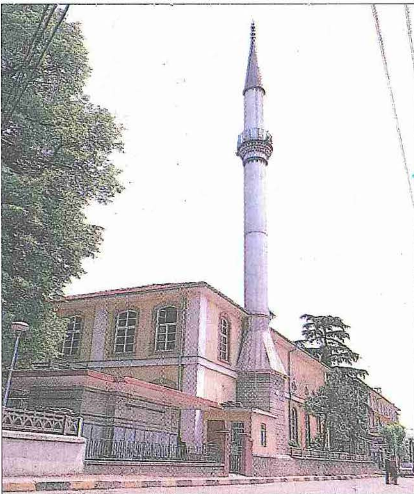
Adapazarı'nın XIX. yüzyıldaki nüfusuna ait, çeşitli yazarlar tarafından verilen rakamlar biribirini tutmamaktadır. Vital Cuinet, 1894 yılında neşrettiği *La Turquie d'Asie* adlı eserinde Adapazarı şehrinin nüfusunu 24.150 olarak vermektedir. Buna karşılık 1889'da yayımlanan *Kāmûsü'l-a'lâm*'da Şemseddin Sâmi Adapazarı'nı 4000 nüfuslu bir kasaba olarak göstermektedir. 1862 yılında buradan geçmiş olan A. de Moustier'ye göre buranın nüfusu 10.000, ondan yirmi yıl kadar sonra bölgede araştırmalar yapan ve bu arada Adapazarı'na da uğrayan Von Diest'e göre ise 15.000'dir. Bu rakamların hiçbirine tamamen güvenmek mümkün değildir. Çünkü Vital Cuinet'in verdiği ve Adapazarı'nın 1927'deki nüfus sayımında tesbit edilen nüfusundan (22.550) bile yüksek olan rakam ile Şemseddin Sâmi'nin verdiği 4000 gibi küçük bir rakama inanmak güç görünmekte ve birbirine yakın yıllara ait bu iki rakam arasındaki büyük fark da bu rakamlara inanmayı güçleştirmektedir.

Adapazarı Millî Mücadele yıllarında 25 Mart 1921'de Yunan işgaline uğramış ve aynı yılın 21 Haziranında geri alınmıştır. Millî Mücadele yıllarının baş-

Adapazarı şehir planı

Adapazarı Orhan Camii

1890'larda Adapazarı Hükümet Konağı (İÜ Ktp., nr. 90578)

Adapazarı'ndan bir görünüş

larında Adapazarı adı bir isyan dolayısıyla memleketin gündemine gelmiştir. Millî Mücadele hareketlerine karşı çıkan bu isyan 3 Nisan 1920'de başlamış ve üç ay devam ettikten sonra Ali Fuat Cebesoy tarafından bastırılmıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında (1927) 22.550 olarak tesbit edilen şehir nüfusu 1945'te 30.000'e yaklaşmış, 1950'de 35.000'i, 1955'te 55.000'i aşmış ve 1960'ta 80.000'e yaklaşmıştır. Nüfusun ilk defa 1970 yılında 100.000'i aştığı, 1985 sayımında da 150.000'i geçtiği (152.291) görülmüştür. Adapazarı, 1954 yılında Kocaeli vilâyetinin doğu kesiminin bu vilâyetten ayrılmasıyla kurulan ve Sakarya adı verilen vilâyetin (günümüzde Adapazarı merkez, Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu, Kaynarca, Kocaali, Pamukova, Sapanca, Taraklı ilçelerinden oluşan bu vilâyet 4817 km^2'lik bir araziye ve 1985 sayımına göre de 610.500 nüfusa sahiptir) merkezi olmuştur. Bu zamana kadar çevresinde patates, tahıl, baklagiller, başta ayçiçeği olmak üzere yağlı tohumlar, çeşitli sebze ve meyve yetiştirilen bir sahanın ziraî ticaret merkezi durumunda olan Adapazarı, bundan sonra sanayi alanında da bir gelişme göstermiş, eskiden mevcut olan Devlet Demiryolları'na ait vagon fabrikasına şeker, deri, nebâtî yağ, traktör, sabun, nişasta, kimya, un, tuğla, kereste, çeşitli montaj, otomobil lastiği gibi sanayi kolları da eklenmiştir. Sanayi alanındaki bu ilerlemenin yanında, şehrin geleneksel meşguliyetlerinden biri olan ipek sanayiinde ise gerileme görülmüştür.

Adapazarı şehri, bulunduğu coğrafî mevki dolayısıyla genişlemeye ve yayılmaya oldukça müsait bir ova şehridir. Çeşitli tarihlerde önemli yangınlar ve yer sarsıntıları (1943 ve 1967) ile harap olduktan sonra bazı mahalle ve çarşıları yeniden kurulmuş ve şehrin eski çehresi önemli ölçüde değişmiştir. Şehir esas itibariyle, ortasından geçen güney-kuzey doğrultusundaki bir cadde boyunca inkişaf etmiştir. Muhtelif kısımlarında farklı adlar alan ve Sakarya caddesi, Konak caddesi, Kömürpazarı caddesi, Kandıra caddesi gibi adlarla adlandırılan bu caddenin orta kısmına isabet eden kesim, asıl çarşının ve resmî binaların bulunduğu en canlı alandır. Adapazarı'nda, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne bağlı olarak eğitim hizmeti veren Sakarya Mühendislik Fakültesi ile aynı üniversiteye bağlı Meslek Yüksek Okulu bulunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1987 yılı istatistiklerine göre, il ve ilçe merkezlerinde 106, kasaba ve köylerinde 855 olmak üzere toplam 961 caminin bulunduğu Sakarya'da il merkezi Adapazarı ve köylerindeki cami sayısı 262'dir.

Adapazarı'nın yakın çevresindeki tarihî eserlerden Beşköprü (VI. yüzyıl)

BİBLİYOGRAFYA :

A. dé Moustier, "Voyage de Constantinople à Éphése par L'intermédiare de L'Asie Mineure", *Tour de Monde*, Paris 1864, I, 225-272; Von Diest, *Von Pergamon über den Didymos Zum Pontus*, Gotha 1889, s. 92-95; V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1894, IV, 373-376; *Kāmûsü'l-a'lâm*, I, 221; Mehmet Eröz—S. Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası (The History of Adapazarı and the Geographie of Sakarya)*, İstanbul 1968, s. 8; Besim Darkot—Metin Tuncel, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1981, s. 123-124; Hamit İnandık, "Adapazarı Ovası ve Çevresinde Nüfus ve Yerleşme", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sy. 7, İstanbul 1956, s. 66-91.

 METİN TUNCEL

ADDÂS

(عدّاس)

Mekke döneminde Hz. Peygamber'in Tâif'e yaptığı yolculuk sırasında müslüman olan köle.

Aslen Musul civarındaki Ninova şehri halkından bir hıristiyan olan Addâs, Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinden Şeybe b. Rebîa'nın veya kardeşi Utbe b. Rebîa'nın kölesiydi. Rivayete göre Hz. Hatice, Peygamber'in ilk vahye muhatap olmasıyla ilgili olayları Varaka b. Nevfel ile o zamanlar Mekke'de bulunan Addâs'a anlatmış ve her ikisi de Hz. Peygamber'e gelen meleğin Cebrâil olduğunu söyleyerek Hatice'yi teselli etmişlerdi.

Hz. Peygamber, İslâm'a davet için gittiği Tâif'te halktan eziyet ve işkence görünce Şeybe ve Utbe'nin bağına sığınmıştı. Addâs, burada efendilerinin emriyle bir tabak üzüm sunduğu Hz. Peygamber'le konuşma imkânı bulmuş ve onun peygamberliğini kabul ederek efendileri razı olmadığı halde müslüman olmuştur. Mekke müşrikleri Bedir Gazvesi için hazırlık yaparken onun efendileri Şeybe ve Utbe'ye yalvararak onları Hz. Muhammed'e karşı savaş-